

**Aydın
Mədətoğlu**

Bizim yazar

can hərbi naziri Səməd Paşa Mehmandarov xain düşməne qarşı göstərdiyi qəhrəmanlıqlara görə, Azərbaycan Türk zabitlərinə və əsgərlərinə təşəkkür etmiş və öz nitqində demişdi ki: «Qəhrəman əsgərlər! Mən şəx-

Sovet Rusiyası Azərbaycanı «sovetləşdirdikdən» sonra ermənilərə verdiyi sözüne əməl etmək üçün 1 oktyabr 1920-ci ildə Azərbaycan Sovet Respublikasını «öz arzusu ilə» Qarabağ, Zəngəzur və Naxçıvanı Ermənistanı verməyə məcbur etmiş və Azərbaycan xalqının müqaviməti və yeni Türkiyənin diplomatik müdaxiləsi nəticə-

mizin xeyrinədir». Çiçerinin bu təklifi ilə Yusif Kamal bəy Ankaraya qayıtmış və məsələni Türkiyə Böyük Millət Məclisinə bildirmiş, lakin məclis Türkiyənin çox ağır vəziyyətdə olmasına, ətrafın bir düşmən cəmbəri ilə əhatələnməsinə baxmayaraq, bir qarış torpaq belə verməyəcəyini qətiyyətlə bildirmişdi. Lakin Türkiyə Böyük Millət

yini etmək istəmiş və «məhkum millətlərin hamısı» olduğunu nümayiş etdirməyə fürsət tapmışdı. Halbuki, onun arxasında yeni rus imperalizmi gizlənmişdi. Sovet Rusiyası bu siyasəti ilə Dəli Petronun isti dənizlərə çıxmaq siyasətini gerçəkləşdirmək istəyirdi. Ona görə də Rusiya Qafqazda nəyin bahasına olursa olsun yenidən yerləş-

Sovet Rusiyasının Türkiyə və Azərbaycana qarşı "erməni kartı"

Bəlidir ki, Nuru Paşanın başçılığı ilə Türk ordusu Azərbaycanı tərk etdikdən sonra, Bakı ingilis generalı Tomsonun başçılığı ilə ingilis ordusu tərəfindən işğal olunmuş, hərbi nazir Səməd Paşanın başçılığı ilə Azərbaycan hərbi Nazirliyi Bakıdan Gəncəyə köçməyə məcbur olmuşdu. Nəhayət, general Tomsonun Azərbaycan hökumətini tanımasından və Bakını tərk etməsindən sonra Azərbaycan Hərbi Nazirliyi yenidən Bakıya qayıtmağa nail olmuşdu.

Belə bir vaxtda Azərbaycanın Zəngəzur qəzasında yaşayan ermənilər İrəvan daşnakları tərəfindən təhrik və təşviq edilərək bu vilayəti özələrinə ilhaq etmək məqsədilə Azərbaycan hökumətini tanımamışdılar. Ona görə də, 1919-cu ilin oktyabr ayında briqada komandiri general Cavad Paşanın komandanlığı altında Azərbaycan ordusu Zəngəzur ermənilərinə qarşı hərbi yürüşə başlamış və bir ay davam edən döyüşlərdən sonra Azərbaycan ordusu ermənilərin son istehkam mövqeyi olan Diğə qarşı güclü bir hücum təşkil etdiyi zaman İrəvan hökuməti Gürcüstandakı ingilis komissarlığının vasitçiliyinə müraciət etmiş və ingilis komissarlığının ciddi müdaxiləsi nəticəsində hücum dayandırılmışdı.

Bundan sonra ermənilər Sovet Rusiyası ilə sövdələşərək 1920-ci ilin 22 martında Qarabağ vilayətinin dağlıq hissəsində xaincəsinə qiyam edərək, Əskəran keçidini ələ keçirmişdilər. Əskəranı zəbt etməklə ermənilər Qarabağın dağlıq qismini Azərbaycandan təcrid edərək, vilayətin bütün hərbi və mülkü məmurlarını əsərəlt altına almış, Şuşa, Xankəndi və Cəbrayıl qəzasının mühafizə dəstələri 12 gün gecə-gündüz İrəvandan gələn general Dronun başçılığı altındakı erməni çetələri və erməni ordusunun hücumlarına məruz qalmışdılar. İki atəş-bir tərəfdən Sovet sərhadlərinə toplanmış Sovet Qızıl Ordu birlikləri, digər tərəfdən də erməni ordusu tərəfindən işğal edilmiş bütün Qarabağ arasında qalan Azərbaycan Hökuməti məhz Qarabağı xilas etmək məcburiyyətində qalmışdı.

Ona görə də Azərbaycan hökuməti hər an qırğına məruz qala biləcək Qarabağı düşməndən azad etmək üçün Əskəran cəbhəsinə briqada generalı Səlimovun komandanlığı altında qüvvətli bir ordu göndərmiş, 3 aprel 1920-ci ildə Azərbaycan ordusu ermənilərə qarşı hücumu başlamışdı. Hayların tarmar olunması ilə nəticələnən bu müharibədən sonra Qarabağ cəbhəsinə gələn Azərbay-

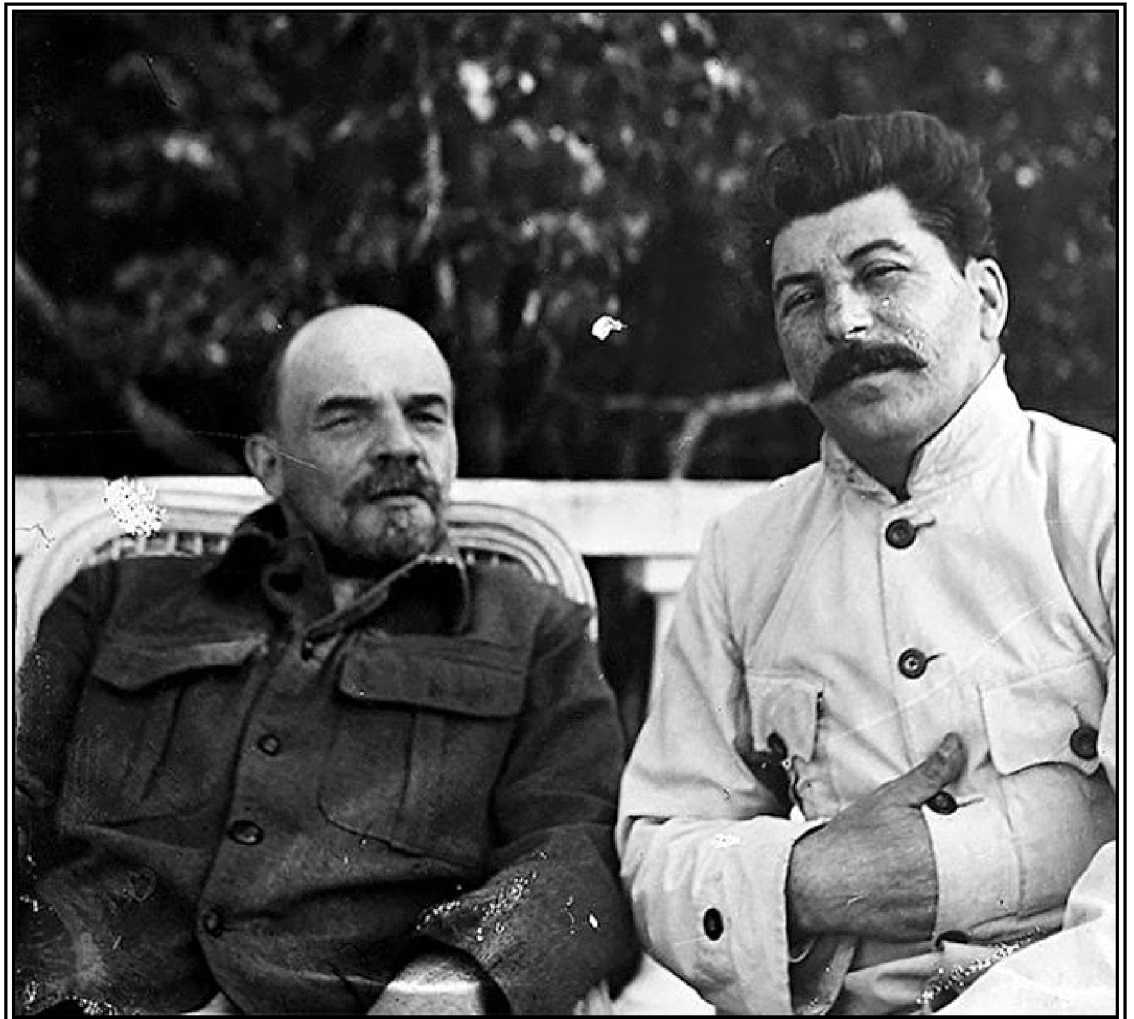
sən Almaniyaya cəbhəsində bir çox vuruşmalarda olmuşam, ancaq sizlər qədər qəhrəman əsgərlərə nadir hallarda rast gəlmişəm. Sizlər mənim ümidlərimi qüvvələndirdiniz. Siz öz qanınızla gənc Azərbaycan ordusunun namusunu qorudunuz». (Bax: Mirzə Bala Məmmədov. Milli Azərbaycan hərəkatı, Bakı 1992, səh.122, 123, 124).

Haylar 1920-ci ilin yazında təkə Qarabağda deyil, bütün cəbhə boyu Azərbaycana hücumu keçmişdi. Sovet Rusiyasının XI qırmızı ordusunun 1920-ci il aprel ayında Azərbaycanın sərhədlərini keçməyə hazırladığı bir ərəfədə, 5 aprelə başlayaraq erməni qoşunları Qazax qəzası istiqamətində, həmçinin Naxçıvan və Ordubada müstəşkil hücumu keçmişdilər. Naxçıvan və Ordubada hücumda İran erməniləri də iştirak etmişdilər. İran ermənilərinin bu hücumda iştirakı ilə bağlı Azərbaycanın İrəvanda diplomatik nümayəndəsi Adilxan Ziyadxanov Qacar hökuməti qarşısında məsələ qaldırılmış, həmçinin ermənilərin adı çəkilən ərazilərə hücumu haqqında Tehrandakı ingilis, amerikalı, fransız diplomatik nümayəndələrinə də məlumat vermişdi. Ermənilərin bu hərəkətlərinə qəti etirazını bildiren Azərbaycan xarici işlər naziri Fətəlixan Xoyski Ermənistan xarici işlər nazirinə sərhədlərdə qan tökülməsinin dayandırılması üçün təcili tədbirlər görməklə bağlı nota göndərməyə məcbur olmuşdu. 1920-ci ilin aprelində Azərbaycan hökuməti həm Ermənistanı, həm də Sovet Rusiyasına eyni vaxtda notalar göndərmiş, ermənilərin davam edən təcavüzünə, Sovet Rusiyasının isə təcavüzkarlıq niyyətinə öz münasibətini bildirmişdi. Bütün bunlara baxmayaraq ne erməni daşnak hökuməti və ne də Sovet Rusiyası Azərbaycana qarşı öz təcavüzkar siyasətindən əl çəkməmişdi.

Hayların «Qarabağ üsyanı» Azərbaycan ordusunu şimaldan cənub və qərb sərhədlərinə çəkmək üçün Sovet Rusiyası ilə İrəvan daşnakları arasında əvvəlcədən razılaşdırılmış bir plan əsasında baş vermiş, bundan istifadə edən bolşevik Rusiyası şimaldan Azərbaycana qəfil basqın edərək paytaxt Bakını işğal etmiş, bütün İslam ələmi və Türk dünyasında ilk respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə son qoyaraq, mərhələ-mərhələ bütün Qüzey Azərbaycanı ələ keçirmişdi. Bütün bunlar azmış kimi

sində bu ərazilərdən bir qismi Ermənistanı verilərsə də, digər qismi Azərbaycanda qalmışdı. Belə ki, Azərbaycan Qarabağla Naxçıvanı ayıran Zəngəzur, Gəncə və Qazağın dağlıq qismlərini Ermənistanı xeyrinə itirmiş, üstəlik Azərbaycanın tam göbündə Ermənistan «Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti»nin yaradılmasına da nail olmuşdu.

Sovet Rusiyası təkə Azərbaycan ərazilərini deyil, Türkiyənin şərq vilayətlərini də haylara vəd etmişdi. Sovet Rusiya-

sinin Azərbaycanı sovetləşdirdikdən sonra növbəti hədəfi Ermənistan və Gürcüstan idi. Ermənistanı 29 noyabr 1920-ci ildə Sovet hökuməti qurulduqdan sonra Sovet Rusiyası Türkiyənin də sovetlər kimi ermənilər leyhinə bəzi ərazilərdən imtina etməyi istəmişdi. Bu məsələ Türkiyə ilə Rusiyanın diplomatik münasibətlərində uzun mübahisələrə səbəb olmuşdu.

Sovet Rusiyası bu tələbi ilə Türkiyəni federallaşdırmaq istəmiş və bu federasiya «Ermənistan, Kürdüstan, Lazistan və Şərqi Trakiyadan» ibarət olmalı imiş. Bununla bağlı Rusiya xarici işlər komissarı Çiçerin Moskvada olan Türk nümayəndə heyətinin başçısı, Türkiyə xarici işlər naziri Bəkir Sami bəy demişdi ki: «Biz ermənilərə ərazi verdik, sizin də verməyiniz lazımdır. Bu mənfəətləri-

«Mondros müqaviləsi»nin 20-ci maddəsində Türkiyənin 6 şərq vilayətindən ibarət bir «Ermənistan»dan söhbət getmiş, Lord Kerzon 1920-ci ilin 12 martında Millətlər Cəmiyyətinə Ermənistan üzərində mandat qəbul etməyi təklif etsə də Millətlər Cəmiyyəti 11 aprel 1920-ci ildə bu himayədən imtina etmişdi. Həmçinin 1920-ci ilin aprel ayında San-Remoda təsbit edilmiş «Sevr müqaviləsi» də Türkiyə torpaqları üzərində bir «Ermənistan» təsəvvür edirdi. Bu «Ermənistan» Amerikanın himayəsi altında olacaqdı. Lakin Amerika prezidenti Vilsonun bu bərədəki təklifini 1 iyun 1920-ci ildə ABŞ senatı rədd etmişdi. Çiçerinin bəhs edilən notası Amerika senatının rəddindən bir gün sonra verilmişdi. Sovet hökuməti bununla zahirən kapitalist dövlətlərinin edə bilmədi-

mək, buranı özünün hərəkat bazası halına salmağa çalışırdı. Halbuki, ermənilərdən başqa Qafqaz xalqlarından heç biri bu bərədə Rusiyaya tərəfdar deyildi. Sovet Rusiyası 1918-ci ildə olduğu kimi 1920-ci ildə də ermənilərin xəstə ruhi tələblərindən istifadə etməyə çalışmış və buna müvəffəq də olmuşdu. Əvvəllər Çar Rusiyası, bir müddət də Denikin Rusiyası ordusunun bələdçisi olan haylar bu dəfə də Sovet Rusiyasının bayrağına sığınmışdılar.

XI Ordunun Azərbaycanda yerləşməsi və Azərbaycanın bolşeviklər vasitəsi ilə sovetləşməsinə baxmayaraq, ermənilər Azərbaycana qarşı ərazi iddialarından əl çəkməmiş, Qarabağa, Naxçıvana, Zəngəzura və başqa bölgələrə təcavüzlərini davam etdirmişdilər. Azərbaycanın siyasi vəziyyətinin ağırlığından yararlanan haylar 1920-ci ilin yayında Zəngibasarı dağıdaraq Naxçıvana doğru irəliləməyə başlamış, lakin Kazım Qarabəkir Paşanın komandanlığı altında Türk ordusunun Naxçıvanı nəzarət altına alması ilə ermənilərin «Naxçıvan səvdası» birdəfəlik tarixə gömülmüşdü. Naxçıvandan əlləri üzülən erməni qoşunları Zəngəzura yenidən hücum edərək, o bölgənin böyük bir hissəsini zəbt etmişdi.

(ardı gələn sayımızda)